

647

8.

A

KÖZÉPKOR TANULMÁNYA.

ÍRTA

MÁRKI SÁNDOR.

Különlenyomat a „Magyar Paedagogiá”-ból.

BUDAPEST.

1892.

SZÉCHÉNYI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Tudományok Intézetének Könyvtára

Lelt. napló: *V.*

a *12/15* szám.

I.

«Ha ifjaink a középkor története után kérdezősködnek, mi-lyet adtok kezeibe?» Nagy művében ezt a kérdést veti föl az élő történetírók Nestora. És ez a kérdés ejt gondolkodóba mindnyá-junkat, kik a középkor történetének elbeszélésére vállalkozunk.

Nincs az emberiség multjának egyetlenegy korszaka sem, mely-ről olyan különböző módon ítélnének. A reformatio s az encyclo-pædisták századai föltétlenül lenézték; a mi természetes, mert nagy forradalmaiknak épen azokat az elveket kellett ledönteniök, a mikén a középkor fölépült. Ezeknek az elveknek tarthatatlan voltát ugyancsak tulozniok kellett, hogy a tömeg szemében hitelö-ket veszítsék. *Sötétség és tudatlanság* a legtöbbször használt két szó, melylyel azt a kort jellemezni ügyekeztek.

A másik párt ellenben arra látszik gondolni, hogy valamint a hanyatló középkor az ókor nagy eszméivel és alkotásaival frissítette föl magát, az anyagiasságra hajló újnak viszont a középkor nagy eszméiből és nagy alkotásaiból kellene újabb erőt merítenie. Az ókor renaissanceára tehát a *középkor renaissancea* következ-nék. S a mint amaz nem jelentette, úgy ez sem jelenthetné az illető kor világnézetének, felfogásának, szellemének merev átvéte-lét, szolgáló módon való utánzását, de még kritikátlan magasztalá-sát sem. Az emberi szellem legnagyobb forradalmának tartják a középkort, mely *költészetet, művészetet és szabadságot* adott a mi korunknak.

«Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a *hülden* ember imádni tanulja
A Kád-öszlópában rejló istenséget.»

S míg *Arany* ott áll *Dante* vizének mélységei fölött s a ködös, homályos énekü *Osziánt* híjja, — a forradalom tüzeben égő *Petőfi* egy *Petrarcával* méri magát össze s *Homér* és *Oszián* iránt ra-jong ő is.

«Hol vannak a hellenek? Es hol a celták?
 Eltűntenek ők, valamint
 Két város, a melyet
 A tengerek árja benyel;
 Csak tornyaik orma maradt ki a vízből...
 E két torony orma Homér s Oszían.»

Merőben külön világnézletek képviselője mind a kettő. Homér napsugár, Oszían köd. De ennek a ködnek oszlopában is ott rejlik az istenség. Egyetlenegy, — a Homér harmincezer istene helyett. «Égesd meg a mit idáig imádtál, imádd, a mit megégettél.» Ebben a tanácsban, a mit *Chlodvignak* szent *Remig* adott, nagy a tanulság a korok közt való különbségre nézve. A commune ardnak a Tuileriák lángjára, a nihilistának a borkii katastróphára, a home-steadi munkásnak a pinkertonok lemészárlására van szüksége még a XIX. század alkonyán is, hogy a mult időkben gyökerező kegyelet emlékeit feldulva egyengesse az utat eszméinek, törekvéseinek.

Svájcz természetes szépségei vadabbak lehettek emitt, bájosabbak amott, a középkorban, mikor némelyik táján «még a madár sem járt»; de azzal, hogy égbe nyúló hegyóriásait alagúttakkal fúrták keresztül, hogy a hegyoldalakat levágták, a völgyeket áthidalták, nem kisebbitették a természet őserejét, nem vontak le szépségéből, csak hozzáférhetőbbé tették. A havasi kürt felváltva vagy egyszerre szól a mozdony füttyével, a zergéknek itt-ott riadozniok kell a turisták előtt; hanem ha ugyanazon tó hullámai mossák is az Axenberg tővét s olyan fű fedí most is a Rüttli-mezőt, mint majdnem hatszázaddal ezelőtt, — az utazó feledni tudja a histórikusokat, kik óvják attól, hogy a mesét össze ne tévezsze a valóval, feledni tudja a vendéglősöket, kik pénzét lesik s Tellt látja a hullámokon, Tellt a puha pázsiton. A mit leromboltak a századok vagy a történetírók, fölépíti az ő képzelete; talán szebbre is a réginél.

Nem csekély különbség a középkort kezünkben valamely ósdi felfogású egyetemes történelemmel, vagy... a Bäckkerrel megítélni. Amott mi a középkor?

«— — — *Vérfolyam*, a mely
 Ködbevesző szikláibul a hajdanna ered ki
 Es egyhosszában szakadatlan foly le korunkig.»

Olyan vérfolyam, a mely harmincz század óta ezerkétszáz millió ember szíve vérért hömpölygette a feledés tengerébe s melynek másfél milliárd forrása van a még élő emberek szívében.

Az e fajta egyetemes történeteknél jobb kalaúzaink a túristák számára készült kézikönyvek, melyek, hogy messzire ne menjünk, a mi hazánk középkoráról is többet mondanak, és kedvesebbet, tanulságosabbat. Elmondják, hogy a mi hazánk égboltján hónál fehérebb a «hadak útja»; hogy a Tárnokvölgyéből a Hargitáig ehhez a földhöz fűződnek a középkort bevezető *hunok* legfényesebb, legszomorúbb tettei. A Nibelungenliedtől a székely meséig a történet, hagyomány és költemény gyökerei úgy egybenőttek, hogy barbártettet követne el az a historikus, ki tövestül tépné ki ezt a virágot, csak azért, hogy lenyesegeesse a történet szálaiba kapaszkodó hagyományt s költeményt. A kritika neki mehet annak az elméletnek, hogy az oláhok a rómaiak ivadécai s izekre tépni igyekszik azt a hitet is, hogy a székelyek a hunok utódai. Az oláhoknak azonban ez a hagyomány ad olyan izmos erőt a nemzetiségben s a székelyt is ez őrzi minden beolvadás ellen. A nép, ha nem talál, maga teremt történetet; s hiában tiltakozik Livius ellen Mommsen, a rómaiak — több mint kétezerhatszáz esztendő után — ma is a Capitolium följáratánál tartják a Romulust dajkáló farkas ivadékait. Ha a nép beleélte magát egy eszmekörbe, ha ez őt föl emeli és fentartja, hiába szól bele a történetíró, hogy «Mesebeszéd az egész.» Aranynak lesz igazsága: «Nem mese az, gyermek» De ha mese is, mely szájról-szájról száll, sehohsem élénkebb, sehohsem bájosabb, mint a mi székelyeink közt. Az egyetemes történelem kénytelen koszorújába fűzni a *székely vadrózsákat*, mint a hun történelem élő virágait.

Vandalok, gótok, gepidák, longobardok mesevilágába tartozik Magyarország is. *Kunimund, Rosamunda* és *Alboin* regéi miért maradtak fenn csak a könyvekben? Neveiket miért nem köti helyekhez «a beszédes monda?» Miért tulajdonítja még művészetök itt talált emlékeit is a hunoknak? Ebben a tekintetben már csak a *leletek* teszik hazánkat a germánok történetének egyik figyelemreméltó forrásává; germán rege, mese, monda miatt nem jön mihozzánk Európának néha olyan válogatos történetírása.

De ismét ide kell fáradnia, ha meg akarja érteni az *avarok* világra szóló jelentőségét. Itt kell tanulmányoznia gyűrűiket,

gyepűiket, a mikről olyan csodálkozva szólnak nagy Károly kortársai. Háromszékben kezdődnek azok a hatalmas földmunkálatok, melyek Homárka, Csörsz- és Ördögárka, kunhalmok, kurgánok és dolmenek neve alatt délnyugatról éjszakkeletnek végighuzódnak Európa keleti s Ázsia éjszaki részén; azután átcsapnak Amerikába s moundok neve alatt egészen Yucatanig hirdetik az ural-altáji népek alkotó képességét. Akárhol ásatja meg ezeket a földmunkákat a történet s a régiség kedvelője, hasonló jellegűnek találja valamennyit. Hogy ne tartoznának tehát az *egyetemes* történelem adatai közé? A népnek mint a gyermeknek figyelmét néha olyan kicsinyes események is megragadják, a mik mellett a történetíró könnyedén suhan el. Nagy államférfiak vagy hadvezérek vénségökben nem ritkán feledni látszanak életök legnagyobb sikereit; de apró részletekig s nagy örömmel, nagy hűséggel tudják elbeszélni egy-egy gyermekcsinyöket. S egy Bismarck, egy Kossuth ajkairól hallva ezeket, följegyzik a történetírást; pedig alig van gyermek, kiről hasonlót özönnel föl nem jegyezhetne. Hát miért mellőzzük a magyarországi *Csörszmondákat*, ha-mindjárt a szlávoktól kerültek is hozzánk?

S miért vessük meg *Béla névtelen jegyzőjét* csak azért, mert adatai érthetetlenek és mesések? Úgy hiszem, a világirodalomban ő az egyetlen, ki *megírta az avar birodalom szétmállásának, a magyarba való beolvadásának történetét*. Kitől is várhatná ezt az egyetemes történetírás méltóbban, mint egy magyartól? Ezt a kérdést nem lehet elütni a Névtelenre szórt egyszerű gyalázkodással. Hiában olvassák reá, hogy műve költemény. *Homér* époszait tanulgatva tárta föl *Schliemann* az ókornak nem egy csodáját. A mi archæologusaink ásatásai sem egyszer igazolták már a Névtelent. Egész kis irodalmat teremtett idáig; még nagyobbab teremt ezután. S könnyen megeshetik, hogy a most magyar történetíróktól is lenézett, sőt megvetett krónika még nagy hasznára válik az általános történelemnek. Ebben az elismerésben akkor más társainak is osztoznia kell.

Legendáink, a XI—XIII. század eseményeinek naiv elbeszélései, szomszédainkra nem kisebb fontosságúak, mint reánk az övéik. Egyazon világszellem hatása alatt készültek, mint akár okleveleink bevezetései és befejezései; csak tárgyaik változnak. Törvényeink, ha Kálmán királynak magyarból kellett is azokat latinra fordíttatnia, az európai közszellemnek a magyar genius sugallata

szerént való megnyilatkozásai. Nagyon is sok köze van hozzájuk az egyetemes történelemnek.

S az egyetemességet, mely bűvös körébe vonta hazánkat is, ki tagadná a lébényi templom vagy a kassai és pozsonyi székesegyház fölséges ívezetei alatt, a zsámbéki vagy az ócsai szent romok közt? Bennök, az egész középkoron keresztül, az istentisztelet nyelve ugyanaz a latin volt, mely a középkornak minden katholicusát egyesítette az istenség eszméjében, s mely a keresztény kozmopolitismusnak legerősebb kapcsolatai közé tartozott hazánkban is. Emitt a visegrádi, amott a vajdahunyadi lovagvár nagyszertői termeiben nemcsak a magyar daliás időknek, hanem az egész lovagkornak emlékei elevenednek föl előttünk. Mohi és Mohács világraszóló döntő csaták helyei. A térségeiken elmélkedő tudós emlékezete nem állapodik meg ott a Bükk mészköveinél s a Hegyalja trachitjánál, emitt a Mecsek és Zengő ormainál, hanem bejárja a távol Ázsiát is, hogy keresse az erőt, mely idáig hajtotta a dsingisz-kánok és a szultánok népét, s ezeken a földeken Kelet történetének nagysága szintén agyonnyomja a szemlélőt. Világraszóló győzelmeink színterei inkább a külföldön vannak, üdvös tanulságul arra, hogy nagyobb ereje van a támadásnak, mint a védelemnek. Támadásaink hozták az európai taktikába azt az új elemet, melyel a modern hadviselés sem szakíthat.

Multjának nagyjait magasztalva, Wallhallájába vezet a német, Pantheonába a franczia, Westminsterébe az angol. Miénk csak «a szentelt fájdalom.» Csupán azt a helyet mutathatjuk meg, hol «sírjaik domborultak.» Speier sorsára jutott Székesfehérvár és Nagyvárad, hová egykoron, mint akár Compostellába, Rómába vagy Jeruzsálembe, «kintül, bintül oldozódni» zarándokoltak Európa bűnösei. Üresen állanak Gyulafehérvár székesegyházának koporsói, melyekben férfiak nyugodtak, kiket az egyetemes történelem legszűkebb szavú tankönyvei is fölemlegetnek. Igazsága volt Kazinczynak, midőn leroskadott Hunyadi János koporsója mellé, hogy megcsókolja a domborműben ábrázolt hősnak a jobbját, melylyel egykor Európát védte s megszalasztotta a keleti birodalom megdöntőjét. Ugyanaz az érzet, mely térdei meghajtására kényszerítette a legbüszkébb magyart, mikor szent István koronáját, szent István jobb kezét, szent László hermáját látta maga előtt. Az az érzet, melyben a hazafiság az egyetemes történelemben való szereplés tudatával találkozik.

Annyiszor dőlt el a mi hazánk földén Európa sorsa! Itt vetett legerősebb hullámokat a népvándorlás áradata. Dél az Éjszakkal, Kelet a Nyugattal gyakran mérkőzött itt össze. Egy pogány Magyarországgal képtelen gondolat lett volna a középkor legeszményibb vállalatá, a többszörös kereszties hadjárat s Magyarországnélkül ép úgy mohammedán miveltés hatása alá jut vala Európa, mint 732-ben, ha Martell Károly nem győz Tours és Poitiers közt, vagy nem győz 738-ban Narbonnenál.

Egy egyetemes historikus sem ismeri Európa szárazföldének alkotmánytörténetét, ha csak a magna chartáról tud beszélni s hallgat az aranybulláról; — nem a hűbériség multját, ha nem veszi figyelembe, hogy míg a rendiség másutt mindenütt egy-egy terület korlátai közt mozgott, nálunk 1848-ig az egész országot képviselte s hogy ez volt azután az oka, miért élte túl Európa rendi alkotmányait. A pápák és német császárok mérkőzéséről, az investitúra-küzdelmekről hiányos fogalma lesz annak, ki csak VII. Gergely s IV. és V. Henrik, s nem egyúttal VII. Gergely és szent László s Kálmán közt von párhuzamot. Meg nem írhatja a Levante-kereskedés történetét, ki számításán kívül hagyja a Duna magyarországi szakasza mellett a középkorban pezsgő életet; kimerítően nem beszélhet municipalis életről, ki nem ismeri, hazánkban mint liüketett ez az élet s ki nem nézte meg Szeben, Brassó, Pozsony, Bártfa ódon városházait, a hová a római senatorok tógájában jártak tanácskozni a polgárok.

Még csak a művészetek történetében sem lesz igazságos az, ki észre nem veszi, hogy az olasz szobrászat új életre kelésével egy időben, sőt azt némileg meg is előzve, Kolosváry Márton és György Magyarországnban már megteremtették az emlékszerű szobrászatot s hogy művészetök, mint prágai alkotásuk maig bizonyítja, megrendelőkre talált a határokon túl is.

Gondosabb ásatások és megfigyelések ép úgy bizonyítják, mint okleveles és más történeti adatok, hogy szegényes községeinkben is monumentalis és stilszerű templomok állottak faragványokkal, szobrokkal, freskókkal ékesen, annak jeléül, hogy hazánkat is bejárta a középkort mozgató *kereszténység szelleme*. Csakhogy szent Henrik helyett szent Istvánt, szent Bonifác vagy Ulrik helyett szent Adalbertet, vagy Gellértet, szent Lipót helyett szent Lászlót, szent Genovéva helyett szent Erzsébetet örökitette meg képeiben, szobraiban; s így az általánosan keresztényi mellett a kiválóan

magyar jelleget is megőrizte. A magyar hierarchia, mely ennek a szellemnek irányt adott, néha a pápaságtól is különböző utat követett s az alsó papságot olykor republicanus, de *mindig* nemzeti felfogás tüntette ki. A budai papok kiátkozták a pápát annak a századnak elején, a melynek csak végén lépett föl *Wicclef*; s ha ennek a századnak Franciaországban albigensei voltak, a mi hűbéres tartományainkban még korábban szervezkedtek a bogumilok.

Tudós papjainkat már a XIII. században magasztalták a pápák; Ianus Pannonius latin és görög verseit s Vitéz János politikai beszédeit a klasszikusokkal egy sorban olvastatták a német iskolákban; középkori egyetemeink Európa legrégebb főiskolái közé tartoztak, mohammedánáink Aleppoig jártak tanulni s a zsidók emancipációjában csak a csodás Sicilia uralkodója, II. Frigyes előzte meg hazánkat.

Nemzetünk történetének minden lapja bizonyítja, hogy az a Magyarország, melynek területe nagy Lajos idejében egy millió négyzetkilométerre emelkedett s mely 700,000 □ km. volt Mátyás idejében is; az a Magyarország, mely amott nápolyiakkal, velenceiekkel, németekkel, törökökkel, bosnyákokkal, bolgárokkal, szerbekkel, oláhokkal, tatárokkal, litvánokkal küzdött egyszerre s a turini békében 1381-ben megteremtette a szabad tenger elvét; emitt pedig diplomatizált vagy háborúskodott fél Európával, versenyre kelt a Mediceiek könyv- és műgyűjtő szenedélyével, mestereket küldött Vasziljevics Ivánnak, megteremtette a nyomdát s bizonyos alakban a törvény előtt való egyenlőséget; az a Magyarország, mely nem egyszer volt Európa irányadó hatalmassága, — a maga külön történetében híven visszatükrözi Európának általános történetét. Alig van, — nincs is talán Európa életének egyetlenegy jelentősebb mozzanata sem, mely nem érintette volna hazánkat. Geographiai helyzete s önálló küldiplomatiája hol activ, hol passiv, de valamilyes szerepet mindig biztosított számára. Valóban, vannak az egyetemes történelemnek korszakai, melyeket helyesen csak külön történetünk ismerője foghat fel. Az egyetemes történelem művelésének érdemét mégis teljesen elvásztják hazánk saját történetének kutatásától; nem tekintik ezt amannak részéül, minek az a következése, hogy historikusaink egy része bele is törődött az egyetemesség paradicsomából való kizáratásba s nem vágyakozik szélesebb szemhatár után.

A melyik országnak nincs önállása a küldiplomatiában, az

csak curiosumokat keres a külső népek történetében s történeti fel-fogása a régi dicsőség bámuló kutatásában enyészik el. Nekünk, magyaroknak, iskolában és irodalomban az a feladatunk, hogy saját multunk beható ismeretével fogjunk első sorban a velünk bensőbb viszonyban álló, azután pedig az emberiség általános fejlődése tekintetében kiváló népek történetének tanulmányozásához.

Nemzetünknek, mint még az egyénnek is, megvan az a joga, hogy jobban érdeklődjék olyan tények és események iránt, melyek haladását előmozdították vagy gátolták s melyek az általánosan emberit egy ország polgárának külön kötelességeivel s érdekeivel szorosabban kötik össze. Ezt a jogot azonban a nélkül kell gyakorolnunk, hogy az egyetemes történelmet a magyar történelem kommentálására használjuk fel. Végre sem szabad felednünk, hogy igazán középponti helyzete nincs a mi históriánknak, hogy tehát túlozni sem szabad fontosságát.

A teljesen független Magyarország története a középkorra, voltakép annak is csak utolsó kétharmadára szorítkozik. Ez a kétharmad azonban kimeríthetetlen tárháza dicsőségünknek. Mint magyarok tehát szívesen kutatjuk a középkort s nem fitymálhatjuk annyira, mint más nemzetek, melyek az egész újkoron át önállóan fejlődhettek tovább. A historikus pedig nagy hibába esnék, ha ellenszenvesen fogna valamely kor tárgyalásához. Magyarságunknak jó oldala, hogy megóv ettől a hibától. Államunk életét általános európai szempontból ítéljük meg, azzal az igazsággal, melyre egy historikusnak mindig törekednie kell; de egyúttal azzal a lélekkel, melynek egy tanár előadásából ép oly kevéssé szabad hiányoznia. Ez az *európai szempont* vezet bennünket minden más nép történetének elmondásában is.

Feladatunkat, az emberiség multjának ismertetését, épen a középkor tárgyalásában, a nélkül oldhatjuk meg, hogy az elfogultság vádját emelhetnék ellenünk. Hiszen ha egyes — főképp politikai — tekintetek elválasztották is egymástól a nemzeteket, a kereszténység összetartotta őket.

II.

A kereszténység adja meg igazán a középkor jellegét s egységét. A középkorban támadt apró keresztény államok hosszabb életűek, mint a Cyrusok és a Cäsarok birodalmai. A vallás egysége szövetséges államokká tette őket. Szenvedélylyel, néha tajtékozó dühvel küzdöttek egymás ellen akárhányszor. De csak olyan szenvedély, olyan düh volt ez, melyet meg lehetett engesztelni, mint az ókorban egymás közt is folyton csetepatézó görögeinél, kik az olympias megnyitával feledni látszottak politikai sérelmeiket. Mentek megadni Zeüsznak a mi a Zeüszé s az Alpheos partjaira özönlöttek, hogy megmutassák, mennyire együvé tartoznak a vallásban és a műveltségben.

Nem hiányzott a népek erkölcsének egyformasága a középkorban sem; nem hiányoztak az olyan erények, melyek — mint az emberiség, szemérem és a szeretet — általánosságra törekednek; de azért ennek a kornak is volt változatossága és élénksége a színekben. Nem szabad a kereszténység általánosító hatását sem a buddhismushoz, sem a mohammedánismushoz hasonlítani. Emezekben elvész az egyéniség; a történet nagy eseményei pedig egyéniségek körébe csoportosulnak. Az önállóságnak ilyes föláldozását a kereszténység sohasem követelte.

Vagy van-e vallás, melynek több volna a vértanúja? Anyagi javakról, a világ minden külső csillogásáról lemondva, mi az, mi nagyobb gyönyörűséggel kecsgetné a vérpad és az akasztófa kárhozottjait? Oly kedvvel, oly átszellemült arcczal mi viszi őket oda?

«Az Ige. Az eszme!»

S van-e vallás, mely a mellett tágabb tért nyitott volna a hazaszeretetnek?

«Ötszáz, bizony, dalolva ment
Lángsírba velszi bárd;
De egy se' bírta mondani,
Hogy éljen Eduárd!»

A középkornak nemcsak vallási, hanem politikai vértanúi is voltak. Ezek nem hiányoztak az ókorban sem; de nagyon hiányoztak amazok. Mert nem vértanú az, kit vaksors szemel ki, hogy a Moloch tűzébe vessék; nem az Iphigenia, ki nem is sejtí, hogy voltaképen hazájáért, a görög nép jóllétéért, Artemis megengeszte-

lésére kell halnia, s kit végre is megment az istennő maga. De vértanú az a sok ezer keresztény, kik tettök tudatában, egy megfoghatatlant minden földinél többre becsülve lépnek bakóik elé; s kiket az utókor jó darabig még tisztelni sem enged s ádázúl harczol az ikonoduloi ellen. Mert nem akar félisteneket; nem akarja eszközzé aljasítani a szenvedést, hogy vele az egekbe lehessen emelkedni. A mythologia szép és elragadó; nem csoda, ha jeleneteit még szent Péter temploma falain is megörökíteni igyekezett a renaissance; de az sem csoda, ha ezen, keresztény szellemtől meghatva, megbotránkozott Luther. Mert a martyrologium, ha nem oly æstheticus is, jobb kiegészítő része az emberiség történetének; s az istenség eszméje, ha nem oly fölségesen is, érthetőbben nyilatkozik az emberek halálmegvetésében.

Ne fogjon az a középkor történetének tanulásához, ki a Pons Milvius fölött az égbolton nem látja előcsillanni a kereszt jelét; ne az, ki elmosolyodik a szentek életén s legendáin. A ki nyelvével nagyot csettent, ha olvassa, hogy Lucullus néhány száz urat fáczánnyelvvagdallékkal tartott jól, ne gúnyolódjék, ha hallja, hogy a nazarethi ács fia az egy Isten igéjének 5000 éhes hallgatóját öt árpakenyérrel, hét hallal kielégítette; vagy hogy az első remeték és szerzetesek bogarakkal és fagyökerekkel tengették életöket; ne mosolyogjon akkor se, ha tudja, hogy a kolostorok lakói utóbb maguk is fáczánnyelvvagdallék után sóhajtoztak.

Elképzelhetetlen az a mi korunkban, hogy a compunctio után úgy törekedjék valaki, mint a hogy a régiek tették: a lélekhez méltatlan test borzasztó sanyargatásával, s elképzelhetetlen az az életmód, melyet a mieink közül pl. szent Margit folytatott; de a kor szelleméből megmagyarázható. A középkor embere talán nem érténé meg, *Edison* böbeszédű századában telephonnal miért kell összekötni messze fekvő városokat, mint a mienk sem akarja megérteni a középkort, mi szüksége volt stilitákra, sőt az újkort sem, mi szüksége volt trappistákra, kik örök-hallgatásra kötelezték magukat.

A középkort, mely a vértanúk nagy elszántságával kezdődött, s mely a szerzetes-életet a montecasinoi és clugnyi magaslatra emelte és mely a servus servorum deit minden más hatalom fölé akarta állítani, a Hussok halálával s az inquisitioval végződött. Véget ért az egyháznak, még helyesebben a hierarchiának győzelmével. A vértanúk és az első szerzetesek kereszténysége azonban le-

hetett-e egyúttal az inquisitorok kereszténysége? S nem tagadta-e meg szellemét a középkor?

Nem. *Buckle* föléllította azt a tételt, hogy az ember cselekedetének mérve s oka minden időben változott; de hogy az erkölcsi igazságok nem változtak. Mivel ellenben az értelmi igazságok nem állandók s változóságuk nélkül el sem lehetne képzelni a haladást, mindazok, kik ellenszegülnek az értelem igazságainak, elmaradnak a kor szellemétől. Mindig a legjobb szándékú tudatlan emberek okozták a legnagyobb bajokat. Az eretnekek megégetői többnyire a legtisztább akaratú és a legerkölcösebb emberek voltak. «Hogyan lehetett volna rossz a szándékuk, mikor másokat oly nézetekre akartak kényszeríteni, a miket jóknak tartottak?» A hogy a patriarcha mondja az eretnekek érdekében föllépő Tancrednek:

«Nem az szeret, ki a testnek hízélg,
De a ki a lelket vezérli vissza,
Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül,
Ahoz, ki mondá: Nem békét, de harczot
Hozok a földre »

Hát ne számítgassuk az áldozatokat. *Torquemada* és *Arbuez* (mi a középkori renaissancenak szomorú neme lett volna) egy le-tünt kort akart visszavarázsolni, mint a hogy újat akart teremteni *Danton* és *Robespierre*. S ha a papság Te Deummal örvendezett, hogy az eretnekek meghaltak (nem azért, mert vér omolt, hanem mert lelkek üdvözült), — csak azt tette, a mit *Danton* a versaillesi royalisták meggyilkolásából hazatérő sansculotteokkal tett, megdi-csérvén őket hazafias dühükért; nem mint igazságügyminiszter, hanem mint forradalmi miniszter.

Egy esemény sem jellemzi jobban a keresztény középkort, mint Jeruzsálemnek *Bouillon* által való bevétele. Lovagok és kö-zönséges vad harczosok, kiket hol a vallás mélysége, hol annak csak durva fanatismusa késztet reá, hogy a legyőzötteken a legbor-zasztóbban kegyetlenkedjenek, a szent zsolozsmák fölzendülésére abbahagyják barbár munkájukat. Vértől csepegő ruhákban borúlnak a szent sír elé, a padozatra dobják véres kardjaikat s kik imént senki-nek sem adtak kegyelmet, egy láthatatlantól most zokogva könyö-rögnek irgalmat.

Vallásos ihlettől áthatva ontottak vért s könyvet egyaránt.

Pedig a vallás, melyben csak a felséges nyilatkozhatott, remekművű templomaiban nem csupán a szent Ambrus hymnusát engedte fölcsendülni, hanem eltúrta a szamár ordítását is, pl. a Jézus menekülését ábrázoló szamárunnepen. De talán a bacchanáliák és saturnáliák sem voltak mindig «templom-képesek». Miattuk

«Isteneknek veszni kelle, gazdag
Hogy csak *egy* maradjon *mind* után.»

Ellenben a középkor népszellemének eldurvulása legfeljebb *egyik* oka volt a reformationnak; gyökerében senki sem támadta meg a kereszténységet.

A keresztény archæológiának ismerete, a keresztény szellem megértése nélkül a középkornak leggyönyörűbben, legeszesebben való elbeszélése is csak «pengő ércz, zengő czimbalom.» És csodálatos, hogy míg mindenki belátja, mily képtelenség az ókor történetében a keleti népek s a görögök és rómaiak mythológiájának ösmereite nélkül előhaladni, (mert hiszen ebben nyilatkozik legélelkebben a kor lelke,) a keresztény liturgia és archæologia nélkül is mindenki bátran mond ítéletet a középkorról. Már pedig ezekből néha jelesebb íróink sem értenek többet, mint pl. valamely ügyesebb — sekrestyés. A középkor történetének megírása s elmondása legalább is azt a türelmet, a kor szellemébe való azt a beleélést követeli, a mit nem egyszer látunk Németországnak, vagy a mi szászainknak protestáns templomaiban, hol helyeiken maradtak a szentek s az oltárok és a hol még a sekrestyék fogasairól sem hányták ki a misemondó ruhákat, ha nincsen is többé, a ki azokat felöltse. S kinek jutna eszébe, hogy ezeket a múkincseket zsibvásári értékök szerint latolgassa? Magát a középkort azonban legtöbbször csak az eszmék *mai* árfolyamához képest becsülik.

«Meghalt a nagy Pán! A nagy Pán halott!»

Az ókor bukása egyidős az ókori vallások felbomlásával. De mennyi vonás ment át az újba! S vele mennyi babona, — ha talán nem is több, mint a mennyi a régiben volt! Mégis kimondják azt a szörnyű ítéletet, hogy «tudatlan leborulás az egyház bálványai — dogma, tekintély, scholastikusság — előtt: ez volt a középkor értelmi állapota.» Azonban ez a szigorú bírálat is elismeri, hogy «szívök fenekén s agyukban folyton velök volt az Úr szelleme, mely élt, ha nem ismerték is; velök volt a *szabadság* szelleme.»

Azt mondják, a középkor tele van ellenmondással; telibb van ezzel annak a történetírása, mely sötétséget, tudatlanságot, sőt ostobaságot emlegett ott, hol — szerénte is — megalakult a szabadság, meg annyi nemzet és nyelv. Ezekben igen is megnyilatkozott a középkor tetteje; s ha más irányban nem mutatkozott — pedig nem egy téren alkotott még nagyot — legfeljebb arra a megjegyzésre lesz okunk, hogy nagyobb volt az anyaggyűjtésben, mint az alkotásban, — a részletekben, mint az általánosításban.

A középkornak főképp német historikusok keltették olyan rossz hírét.

Fáj talán, hogy az Alpok nem akartak elsímulni a Hohenstaufok lábnyomai alatt s hogy Németországot és Itáliát egyesíteni, az imperium ábrándját új életre kelteni nem sikerült? De a népek tehetetlenségének jele-e az, hogy a Po, az Arno, Tiber, Garigliano stb. mentén más volt az állami és a szellemi élet, mint valahol a Rajna, Majna, a Felső-Duna, Saale, Elbe stb. mellett? A parányi Kephissos és Ilissos mellől sem egyszerre áradott szét a szellem. A görög, mint utóbb az olasz, sőt a német is, *helyi középpontokból* jutott nagyobb műveltségre, míg a fegyverek élére alapított nagy államok velök szemben többnyire kölesönvételre szorultak. *Odoaker* inkább érdemel köszönetet, mint gáncsot, hogy véget vetett a római cäsarismusnak, mely mindinkább ázsiai irányban fejlődött tovább s alkalmat adott reá, hogy a castrumok helyén barátságos lakóházak emelkedjenek. Hiában búsong a költő pápa, *Aeneas Sylvius*, hogy a mostani lakosok beépítik Róma faragott köveit s hogy ezer év óta tart mára pusztításnak, vagy inkább az átalakításnak ez a munkája. Ő, a római *pápa*, nem sajnálhatta igazán a római *császár*t. S a középkort befejező renaissance maga sem tett egyebet, mint azok a középkorbeli rómaiak, kik építőanyagul használták ugyan elődeik fényes palotáinak köveit, hanem azért ízlésöknek jobban megfelelő alakot adtak az új épületnek.

Mindazok, kik nem nyugodhatnak meg a középkorra szokásosan kimondott ítéletben, járjanak el törvényesen; s azon iskolai és irodalmi meglynelés elől, melyben szenvedélytől elvakult emberek szeretnék részesíteni, hozzák az ügyet teljesen elfogulatlanok, a mai egész társadalom esküdtszéke elé. Hiszen a középkor megbírálása is a homousion és a homoiusion egyetlen *i* betűjén látszik megfordulni! S az egyszer elítéltet az enyhítő körülmények halla-

tára föl fogja menteni a jelen, a mely *hílet, hazát, eszményt* köszön a középkornak.

Ez a történelem, a helyet, időt és körülményeket tekintetbe vevő, a multat a jelen kedvéért le nem néző, keresztény, emberies és hazafias szellemtől áthatott, lehetőleg a forrásokig visszamenő, a tanúlságot csúrés-csavarás nélkül levonni tudó, nem rideg, nem szeretetlen, de *nem* is hízelgő, — a teljesen tudományos meggyődésen alapuló történelem az, melyet a középkorról ifjaink kezeibe kell adnunk. Ez az a történelem, melynek előadását meg kell kísérle-
 lenünk s melyre meg kell nyernünk a tanítványok figyelmét, érdeklődését és tudományszeretét.

